

prijatelji i fašisti*

dnevnik mihaja sebastijana

1936 - 1945

Rumunski pisac jevrejskog porekla Mihaj Sebastijan počeo je da vodi dnevnik 1935. godine, u svojoj dvadeset osmoj godini. Pripadao je krugu izuzetnih rumunskih intelektualaca koga su činili: Mirča Eliade, Ežen Jonesko, Kamil Petresku, Emil Sioran i Konstantin Noika. Većina njih uključila se u legionarski pokret, pokret ekstremne desnice, poznatije pod imenom Čelična garda (sem Ežena Joneska).

Tokom II svetskog rata ogroman broj Jevreja iz Rumunije je deportovan i ubijen. Od 756 000 registrovanih Jevreja u Rumuniji, oslobođenje 1944. godine dočekala je samo polovina. Dnevnik Mihaja Sebastijana predstavlja izuzetno svedočenje o danima gubljenja građanskih prava, ispunjenih strahom, a još više bolom zbog reakcija prijatelja, a i običnih ljudi na ulici.

Ovaj dnevnik pokazuje kako se rasizam i nacionalizam lako raspiruju, kako se sa njihovim užasnim efektima oni koje to lično ne dodiruje pasivno mire, prihvatajući to kao neminovnost.

Posle Sebastijanove smrti, njegova braća i rođaci su dnevnike prokrijumčarili u Izrael, plašeći se staljinističke represije. Tek krajem devedesetih dnevnik se pojavljuje u javnosti, a 2000. godine prvi put na engleskom jeziku.

1936.

3. maj

Generalni sastanak Udruženja književnika. Kako mogu shvatati ozbiljno tako sulude skupove? Šta ja imam sa svim tim spletkarenjem i političarenjem? Kakva rupa, taj prostor ispunjen književnicima («učenim tipovima»). Strašno, očajno! Kao da sam otrovan književnošću. Zašto nisam postao obični profesionalac - advokat, službenik? Zašto mi nije predodređena kuća, sopstveni život, ljubav, bez komplikacija?

25. jun

Jutros sam sreo Kamila Petreskua. Ponovio je šta misli o poslednjem antisemit-skom napadu.

»To je žalosno, stari. Ipak, svi Jevreji snose odgovornost za to.«

»Kako to misliš, Kamil?«

»Ima ih toliko mnogo.«

»Zar Mađara nije čak i više?«

»Možda, ali bar su svi na jednom mestu, u istom regionu.« (Nisam razumeo argument, ali nisam hteo da insistiram. U čemu je poenta?)

Nastavio je da govori: »Dragi moj čoveče, Jevreji provociraju: ponašanje im je sumnjivo i mešaju se i u ono što ih se ne tiče.«

To govori Kamil Petresku. On je jedan od najbistrijih umova u Rumuniji. Kamil Petresku je jedna od najosetljivijih osoba u Rumuniji.

25. septembar

Sinoć je Mirča Eliade prasnuo usred prilično mirnog razgovora o inostranoj politici, odvratno nasilno podigavši glas, što me ponekad iznenadi.

»Titulesku (antinemački ministar inostranih poslova). On treba da bude pogubljen. Stavljene ispred odreda mitraljezaca. Obešen za jezik. »

Želeo bih da odstranim svaku političku opasku iz naše diskusije. No, da li je to moguće? Ulični život nas zakači, svidelo se to nama ili ne.

Da li ću izgubiti Mirču samo iz tog razloga. Mogu li zaboraviti sve ono prihvatljivo, sve što je mladalačko, detinjasto, i iskreno u njemu.

1937.

8 januar, Sinaja

Za četiri sata posla jedva da sam napisao četiri strane – a čak su i one pune ispravki. Tako zavidim Mirči na brzom, plodotvornom radu.

Razmišljao sam dosta o tome juče, šetajući planinom. Nedostaje mi spontanost, što nijedan drugi kvalitet ne može zameniti. Mogu da napravim priče na dvesta strana, sa mnoštvom ličnih podataka (iz dnevnika), ali ne i roman. Mislim da bih dobro pisao za pozorište: to pisanje mora da sledi mnoštvo rutinskih pravila koja bi pomogla da prevaziđem svoj nedostatak mašte... Da nisam Jevrejini moji komadi bi bili igrani, i najverovatnije bih postao »dramaturg« i ništa drugo.

15. januar, Bukurešt

Nisam video Mariet (Sadova, glumica) već dve nedelje. Imala je napad antisemitizma: »Jevreji nam uzimaju hleb od usta, samo nas guše i iskorišćavaju. Treba da idu odavde. Ovo je naša zemlja, ne njihova. Rumunija za Rumune!«

25. februar

Sinoć smo održali malu zabavu. Mirča, Nina (njegova žena), Marieta, Hajg (njen muž), Dinu (Noika).

Pitam se da li je ovo poslednji put da ih pozivam. Mislim da ne mogu podneti dvoličnost koju je naše prijateljstvo zahtevalo otkad su se prebacili u Čeličnu gardu.

Da li je moguće ostvariti prijateljstvo sa ljudima koji imaju gomilu zajedničkih, meni stranih ideja i osećanja, toliko stranih da je dovoljno da samo uđem na vrata pa da svi odmah posramljeno učute.

20. oktobar

U subotu uveče sam otišao s Leni (Keler, glumica) i Frodom (njenim mužem). Popio sam mnogo, namerno. (Volim stalno da pijem, da bih zaboravio...)

Dok smo nas troje pričali o svemu i svačemu, pipkao sam Leni ispod stola: ne samo da je to dozvolila već mi je i pomogla u tome. Ruka mi je celo večer bila među njenim butinama. Gledao sam je, ali ništa je nije odavalo. Bila je pričljiva, vesela, pažljiva, prijatna i sigurna u sebe. A njen muž je sedeo pored nje. I ona ga je gledala u oči. To je žena koju sam voleo, kao pas, dve godine.

I ja sad konačno znam Leni kao malu šarmantnu drolju, onakvu kakvu su je svi sem mene znali – naravno.

Izgleda da moj komad neće biti izveden. Postoje antisemitski pritisci kojima pozorište nema razloga da odoli. Nacionalna svest ne dozvoljava da se komad Mihaja Sebastijana igra na sceni u Bukureštu. Odustajem.

29. decembar

Formirana je Gogina (Oktavijan Goga, inače veoma talentovani pesnik) vlada. Prve mere državnog antisemitizma se očekuju već sutra, ili prekosutra: revizija državljanstva, verovatno uklanjanje iz bara, u svakom slučaju iz štampe.

Novine su beživotne, neizražajne, bez i trunke protesta. Mislim da jedino sad moramo početi da shvatamo šta cenzura stvarno znači.

U ovakvim uslovima, zar nije detinjasta glupost pisati literaturu?

1938.

12. april

Večera kod Mirče u nedelju uveče. Imam toliko da mu kažem o Čeličnoj gardi i njegovim neoprostivim kompromisima. Ne može biti izgovora za način na koji je politički popustio.

Odlučio sam da ne razmenjujem reči s njim. U svakom slučaju, nije mnogo ni ostalo da se razmeni. Čak i da se sretnemo, naše prijateljstvo je na izmaku.

20. maj

Ko se to sinoć pojavio na trotoaru ispod mog otvorenog prozora, hodajući zaljubljeno sa elegantnim mladim čovekom? Leni!

Kako sam bio srećan da se zadesim na prozoru baš u tom trenutku. Samo sekund kasnije i ostao bih u neznanju, nastavivši da pravim totalnu budalu od sebe.

(Nijedno drugo tumačenje, naravno, nije bilo moguće. Čovek s kojim Leni u sedam sati ide u šetnju, u maloj sporednoj ulici, čovek je s kojim je ona već spavala, ili s kojim će uskoro spavati.)

Kod Mermoza, gde sam mislio da svratim na pola sata, čekala me je zabava – među njima Zoe Riči, slikarka koju sam upoznao prošlog novembra.

Odlučio sam da se napijem, i nikad ne beše večernjeg pijančenja u tako dobar čas. Sećanje na Leni je izbledelo. Celo večer sam proveo kraj Zoe Riči.

Muvali smo se, a tome su pomogli drugi ljudi koji su nas zadirkivali, obraćali pažnju na zatišje, povremeno bockali, i pretvorili običnu šalu u početak naše veze.

Njeno telo je neverovatno sveže (mladalačko). Ima kose oči, blago izbačene jagodice, detinja usta. Ljubi se bojažljivo, s dozom očajanja. Kasnije, kod nje – pošto smo ostavili ostale bez mnogo srama – kriknula je u mom zagrljaju: »Kako je lepo kad nisi sam.«

Kada pomislim na to, veza s Leni je morala da se završi, u svakom slučaju, nije to najgore što je moglo da se desi.

22. avgust

Iscrpljen sam. Video sam Mariet: davi s antisemitizmom. Čak ni činjenica da priča sa mnom nije mogla da je spreči da tupi i besni protiv debelih Jevreja i njihovih naduvenih, nakindurenih žena – mada je napravila izuzetak za oko sto hiljada »pristojnih« Jevreja, verovatno uključujući i mene, pošto nisam imao ni trbuščinu ni naduvenu ženu.

1. oktobar

Minhenski dogovor. Sad ćemo već videti pritisak koji hitlerovci vrše.

Čini se logičnim očekivati pomak ka desno u Francuskoj i moćni antisemitski pokret u Rumuniji. Lako mogu zamisliti novu vladu Goga – Kuza, ili čak možda postepeni prelazak na legionarski režim, odgovarajuće podešen.

15. oktobar

Kao da Leni i Zoe nisu dovoljne da mi zakomplikuju život, sad je tu i Alis Teodorian. Zove me deset puta dnevno. Sve mi postaje suviše komično. Kakva ironija sudbine: biti Jevrejini i izgledati kao ženskaroš.

1939.

22. mart

Okupacija Čehoslovačke me je lično pogodila. Čitao sam na ulici ishod Hitlerovog ulaska u Prag – sa suzama u očima. Toliko je podlo i ponizno da vredi sve ono za šta sam bio sposoban da verujem o ljudima. Ispalo je da je – uprkos poricanju u jučerašnjim novinama – Rumunija takođe dobila ultimatum. Za trenutak, trebalo je samo da uklone njenu industriju i vrate se na strogo poljoprivrednu proizvodnju koja snabdeva samo Nemačku. Ako ovo bude prihvaćeno, Nemci će biti ovde najkasnije do jeseni. Ako ne bude prihvaćeno imaćemo rat kroz deset, petnaest dana.

Emil Gulijan, s kojim sam pričao telefonom u subotu, predložio je da se neki od nas okupe i zakunu da ko god ostane živ izda rukopise onih koji su ubijeni u bitkama.

Moram priznati da nisam posebno uznemiren zbog svojih spisa. Više me zabrinjavaju knjige koje možda više neću pisati – a naročito ovaj život, s kojim dosad nisam ništa uradio.

2. septembar

Čudni dani rata. Prvi trenutak je bio porazan: kada su se pojavili prvi napisi o bombardovanju Varšave juče ujutru, osetio sam da mi se sve slama. Brzo sam napisao pismo Poldiju (Sebastijanov stariji brat koji je živio u Francuskoj), čak ne znajući da li će mu to stići, ali sam osetio potrebu da mu nešto kažem, da ga zagrlim i poželim sve najbolje. Nisam imao snage da završim pismo. Osetio sam snažnu oproštajnu emociju – i sâm briznuo u plač.

Čini mi se totalno neverovatnim ovako jarko osvetljen Bukurešt, krcat restoranima i živahnim ulicama, Bukurešt toliko znatiželjan da sazna o događanjima, ali ne i svestan da je tragedija počela.

8. septembar

Izgleda da još nisam prozvan. Deo sam te misteriozno bezbedne kategorije »D.1.«, po kojoj sam civil. Očigledno da je moja sloboda samo privremena: očigledno da mogu biti pozvan u slučaju opšte mobilizacije. Za sada je činjenica da sam slobodan. Još nikad »za sada« nije bilo toliko neizvesno i cenjeno.

20. septembar

Titel Koarnesku mi prepričava politički razgovor koji je vodio sa Mirčom, koji je više nego ikad naklonjen Nemcima, više antifrancuski i antisemitski raspoložen.

»Opiranje Poljaka u Varšavi«, kaže Mirča, »otpor je Jevreja. Samo su oni sposobni da ucenjuju ženama i decom na frontu, iskoristivši kolebanje Nemaca. Bilo bi bolje biti pod nemačkim protektoratom nego da Rumuniju pokore Čivuti.«

Sada savršeno razumem zašto je toliko suzdržan sa mnom kada se govori o politici, i zašto izgleda da traži utočište u metafizici pokušavajući da izbegne »strahote politike«.

Samo pogledaj šta on misli, tvoj bivši prijatelj Mirča Eliade.

1940.

9. januar

Danas mi je u adutantovoj kancelariji Gita Jonesku rekao da će poziv 15. januara važiti isključivo za Jevreje. Tamo će biti petnaest hiljada Jevreja i nijedan hrišćanin.

»Ne razumem zašto«, rekao je. »Može se formirati specijalan odred Jevreja da budu pokošeni na frontu. Ali koja je svrha sada?«

Otišao sam depresivan. Sve je podnošljivo dok ne osetiš da te tretiraju, ne kao vojnika, niti kao građanina, već kao Jevrejina.

16. jun

Kukasti krst na Ajfelovoj kuli. U Versaju, vojnička straža. Novine, deklaracije i političke partije predstavice Hitlera kao prijatelja i zaštitnika Francuske. U tom trenutku, sva panika i ogorčenost naći će olakšanje u dugom pogromu.

Gde bi Poldi mogao da bude? Šta li će uraditi? Šta li će postati od njega? A šta od nas ovde?

1941.

Još od pada Pariza, prošlog juna, kada sam odlučio da više ne pišem (osetio sam gađenje i, povrh svega, užasnu ništavnost), pokušao sam samo jednom, prošlog oktobra, ponovo da počnem da pišem dnevnik, ali nisam bio dovoljno istrajan.

Na kraju, ima nečeg veštačkog u samom činu pisanja ličnog dnevnika; nijedan čin pisanja ne čini se toliko lažnim. Sećam se da Poldi i ja nikada nismo govorili na francuskom dok smo bili sami u Parizu, mada smo želeli to da uradimo radi vežbe. To nam se činilo neprirодно, pretenciozno. Postoji sličan osećaj sramote kad pišem »za sebe«. Ako mi pisanje ne pomogne u ostvarivanju komunikacije s nekim – makar na početku deluje apsurdno, s manjkom lične dubine. Ipak sam žalio što nisam uporan da nastavim dnevnik u drugoj polovini godine.

Srećna nova godina! Mozda i neće biti toliko »srećna«: ne treba tražiti previše.

2. januar

Sreo sam Siorana jutros na ulici. Blistao je. Postao je kulturni ataše u Parizu.

»Vidiš, da me nisu zaposlili i da sam ostao ovde, morao bih da odslužim vojsku. Danas sam inače dobio poziv. Mada ne bih otišao ni po koju cenu. Ovako je sve rešeno. Znaš na šta mislim?«

Naravno, dragi Siorane. Ne želim da budem gad prema njemu. (Naročito ne ovde – šta bi mi to trebalo. On je zanimljiva pojava – inteligentan, bez predrasuda, s dvostrukom dozom cinizma i lenjosti.)

21. januar

Revolucija? Coup d'etat? (Čelična garda je započela oružanu pobunu protiv Antoneskua pogromom Jevreja.) Uveče je oko pet do šest hiljada legionara demonstriralo na Kalea *Viktorieji* (glavna ulica u Bukureštu), pevajući »Hoćemo vladu legionara.«

Izgleda kao da su legionari okupirali glavne stanice policije i da su one sada pod vojnom opsadom. General Antonesku je izdao proglas zemlji: »Red će biti ostvaren za dvadeset pet dana.«

24. januar

Povorka je krenula preko Avenije pobede i prema Sosi danas oko 11 časova – dugačke kolone nemačkih vozila, s vojničkim puškama i mašinkama na nišanu. Zaista su ostavili utisak. Odmah je postalo jasno da je nemačka vojska na strani generala Antoneskua, protiv buntovničke legije.

Izjutra su sveće gorele na suprotnoj strani od naše zgrade na uglu pored apoteke Tois, gde je pao jedan od vojnika. Prolaznici su zastajali da se raspitaju za njega. Ugledao sam jadnog ludaka između pet ili šest prolaznika, čoveka koji je nekada lutao s prutom i zviždaljkom od jednog do drugog kraja ulice, dajući im zamišljene signale da stanu ili krenu. Dakle, taj tupavi je mucao kako je »Jevrejka sa revolverom pucala prošlu noć iz revolvera, sa krova one zgrade tamo – i konjanik je pogoden.«

» Jevrejka, kažeš?«, pitao je stariji gospodin, prilično dobro obučen, fino ispeglan.

»Da, jedna od tih jevrejskih kučki!«

»Da li su joj išta uradili?«

» Nego kako. Uhapsili su je, zatvorili.«

Pažljivo sam posmatrao ljude koji su ih slušali. Niko nije ni sumnjao u istinitost ove neverovatne priče. Zar nisu znali da je juče vojnik poginuo usred prave ulične borbe, u kojoj je ispaljeno hiljade metaka? Šta bi značilo i da ih pitam? Ko bi slušao? Zar nije lakše i brže poverovati tuđim pričama? »Jevrejka je pucala.«

Pogrom tako počinje.

4. februar

Ne mogu (i ne bih želeo) da zaboravim užase koje sam proživio. U poslednjih par dana pročitao sam sva poglavlja Dubnove »Istorije Jevreja«, o svim velikim pogromima u poznom srednjem veku. Bilo da je zvanična cifra tačna (tri stotine ubijenih Jevreja) ili ona mnogo viša, koju ljudi šapatom pominju (šest stotina do hiljadu), činjenica je da smo doživeli jedan od najvećih pogroma u istoriji. Začuđujuća stvar u bukureštanskom krvoproliću je svo zverstvo i sva ta okrutnost, koja je vidljiva čak i u suvoparnoj zvaničnoj izjavi da je devedeset tri osobe (»osoba« je najnoviji eufemizam za Jevrejina) ubijeno u utorak uveče, dvadeset prvog, u šumi Đilava. Ono što ljudi govore je poražavajuće. Smatra se apsolutno sigurnim da su Jevreji, iskasapljeni u klanici Straulești, bili obešeni za vrat na kuke koje su korišćene za govede polutke. Na svakom telu visio je komad papira »košersko meso«. Oni koji su ubijeni u šumi Đilava prvo su bili svučeni (bila bi šteta da odeća ostane na njima), a onda ubijeni i nabacani jedan preko drugog. Nisam čuo za išta groznije u Dubnovu.

10. februar

Ežen Jonesko, kome ne treba mnogo da se napije, samo je posle nekoliko koktela u subotu ujutru počeo odjednom da mi priča o svojoj majci. (Iako sam čuo još ranije da je ona bila Jevrejka, to se među nama nikad nije pominjalo.) Da, ona je bila Jevrejka, iz Krejove; njen muž ju je ostavio sa dvoje male dece u Francuskoj; ostala je Jevrejka sve do smrti, kada je on – Ežen – krstio sopstvenom rukom. Onda je nastavio da priča o svim »Jevrejima« za koje se ne zna da su to. Pomenuo ih je sa izvesnim prkosom, kao da je želeo da kazni sebe zbog njih. Jadan Ežen Jonesko. Želeo sam da iskažem koliko mi je postao drag – ali nisam mogao da se »otvorim« pošto je bio suviše pijan.

28. mart

Sve jutarnje novine imaju ogromne naslove o eksproprijaciji imovine od Jevreja. Ostale vesti (rat, pobede u Africi, udar u Beogradu) zapostavljene su. Ono što je danas važno u Rumuniji, u petak 28. marta 1941, jeste to što su Jevrejima oduzeti domovi. Kamil Petresku se žali da on verovatno neće ni dobiti neku od kuća oduzetih nekom Jevrejini. »Nikada mi ništa ne daju«, kaže obeshrabren. Ne samo da on ne vidi ikakav razlog da ne dobije kuću koja je oduzeta od Jevreja; čak je i očekivao da mu se dodeli takva kuća, i bio bi razočaran u suprotnom.

4. avgust

Narednici i policajci su rano izjutra išli od kuće do kuće u raznim delovima grada – i budili ljude da im saopšte da svi Jevreji između trideset šest do pedeset godina moraju da se prijave u policijske štabove. Ponovo osećam uznemirenost. Da li se suočavamo s masovnim opkruživanjem Jevreja? Koncentracioni logori? Iskorenjivanje? Vazduh je bio čudan kada sam izašao oko deset: nalik na napetu živost. Potresene grupe ljudi prolazile su užurbano, s nemim očajanjem koje je postalo način jevrejskog pozdravljanja. Jevreji su preplavili prodavnice da se što bolje pripreme za odlazak. Cene najobičnijih stvari naglo su skočile. Išao sam do Klea Vakarešti da kupim nekoliko platnenih kapa za Benija (Sebastijanovog mlađeg brata) i sebe, i etikete sa jučerašnjom cenom (sto šezdeset leja) bile su prekrivene novom cenom (dvesta pedeset leja), mastilom koje čak nije stiglo da se osuši.

Za to vreme niko nije znao šta da radi. Da se javimo? Da se ne prijavimo? Što se nas tiče, odlučili smo da čekamo.

5. avgust

Ni danas se nismo prijavili, i još ne znam da li ćemo moći sutra. Izgleda da ima sukoba autoriteta između odeljenja za regrutaciju i policije, i to može da objasni da još nisu preuzete nikakve prinudne mere. Nemoguće je da dobijem potvrdu od lekara koji su ispitivali moje trovanje hranom. Doktor Kahan me je savetovao da jedem kontraindикованu hranu da bih počeo da kriziram: tek onda će mi komisija verovati da sam stvarno bolestan. Još večeras sam počeo sa »sibiju« salamom. Sutra ću piti tursku kafu. Onda ćemo videti...

Vizioianu (političar, koji inače uopšte nije sentimentaln) je rekao: »Kad god vidim Jevrejina, osetim potrebu da mu priđem i kažem: ' Molim vas, verujte mi, gospodine, ja sa svim ovim nemam ništa.' »

Svi se protive i osećaju ozlojeđeni – a u isto vreme su samo klin u ogromnoj anti-semitskoj fabrici zvanoj rumunska država. Bilo da su ljudi preneraženi ili zgađeni, oni kao i ostalih deset hiljada potpisuju, prihvataju, i pokoravaju se, ne samo tiho i pasivno već kroz direktno učestvovanje. Krvoproliće i ismevanje Jevreja su javna zabava – *par excellence*.

5. septembar

Zajednica je jutros obaveštena da ćemo, počevši od srede, svi morati da nosimo parče materijala sa »šestokrakom zvezdom« prišiveno na gornji levi ugao mantila. Sad bih bacio sve i rekao »Pucajte, ubijte nas, stavite tačku na sve.« Naravno, nisu s tim očajanjem, i naročito ne takvim predavanjem Jevreji preživeli sve ove godine.

12. septembar

Danas su mi isključili telefon, tek posle dva meseca (verovatno greškom). »Ako je gospodin Sebastijan Jevrejin, isključiće telefon«, neko je javio mami iz govornice. Sve je bilo gotovo dva sata kasnije.

25. septembar

Gazda traži devedeset tri hiljade leja da se obnovi zakup. Prihvatiću, naravno, jer je sad nemoguće da se selim.

27. septembar

Živim, kao i uvek, u bezumnoj količini snova, prelazeći iz jednog u drugi, nesposoban da se probudim u stvarnosti. Vidim sebe u Ženevi s milion švajcarskih franaka (ponekad samo s trista ili sto hiljada, čak i samo trideset hiljada). Zamišljam sebe u

Londonu, kao urednika BBC-ja za četrdeset funti mesečno, ili kako radim čitav dan u Britanskom muzeju i provodim čudnovate praznike pored mora. Vidim sebe na ruskom frontu, kao specijalnog dopisnika za američke ili londonske novine. Zamišljam sebe u Njujorku, i onda – zamoren tom bukom – u malom provincijskom gradiću, gde pišem udarne hit-komade za Brodvej bez potrebe da odem i pogledam ih. Ostajem sâm kod kuće s gramofonom i hiljadama ploča Baha, Mocarta i Betovena. Zamišljam sebe sa Nadom u Njujorku ili Kaliforniji, ali imam problema jer ne mogu da se složim s njenim roditeljima.

U međuvremenu, život se zatvara i slama me. Gde ću pronaći pare? Šta ću da dam mami za pijacu u ponedeljak ili utorak, kada su već potrošene dve hiljade koje su ostale od kirije? Kada ne mislim o samoubistvu, pomišljam na prošenje.

3. oktobar

Hitler je govorio ovog prepodneva. Bio sam s Eženom (Jonesko), baš kad se govor emitovao. Otišli smo do Buturuge (gde postoji radio) i sedeli za stolom. Želeo sam da slušam, mada je Ežen posle par sekundi pobeleo i ustao.

»Ne mogu to da istrpim! Ne mogu!«

Rekao je to u fizičkom očajanju. Onda je otrčao. Poželeo sam da ga zagrlim.

13. oktobar

Jevreji s različitih područja Bukovine odvedeni su u nepoznatom pravcu. Neki kažu u Transnistriju. Bog zna šta nas ostale čeka ove zime.

18. oktobar

Sanjao sam mnogo kratkih snova sinoć. Bio sam sa Zoe. Odlučila je da se uda za mene, a ja nemam hrabrosti da je odbijem – što mi u snu budi grižu savesti. Ona se odlučila na to, što je najsmušnije, jer je mislila da ja suviše patim. Čak i postim za njen boljitak-ia-ko u stvarnosti, ja sam postio za Jom Kipur. Odlazimo zajedno kod načelnika za regrutovanje, mog prijatelja. Kažem mu da želim da nas on venča. Neko čestita mami. Vrlo sam nesrećan zbog čitavog događaja. Mislim da nećemo moći da otputujemo zajedno u Italiju. S druge strane, mislim da će mi uključiti telefon ako se oženim njom.

20. oktobar

Putevi u Besarabiji i Bukovini su prepuni leševa Jevreja voženih od svojih prebivališta prema Ukrajini. Stari i bolesni ljudi, deca, žene – svi bez izuzetaka, isterani na drum i odvezeni prema Mogilevu. Šta će raditi tamo? Kako će jesti? Gde će pronaći utopište? Smrt ubistvom je mnogo blaža sudbina.

Ovo je antisemitski delirijum koji ne može da se zaustavi. Broj Jevreja ubijenih od juna je veći od sto hiljada (prema Gastonu Antoniju).

»Idi!« Rozeti (izdavač) me je posavetovao juče.

Bilo je to i više od saveta. Ono što je on predložio bio je konačan plan. Sve je neizmerno teško, počevši od prvih koraka za dobijanje pasoša, turske vize, bugarske vize – da ne govorimo o parama. Povrh svega, tu je i moja sopstvena sumnja. Da li imam prava da ostavim mamu i Benua same? S druge strane, zar nije ludost čekati – bespomoćan i propadati – biti ubijen?

21. oktobar

Prema novom zakonu koji se pojavio u večerašnjim novinama svi Jevreji imaju obavezu da predaju svoju odeću državi. Određena je količina za svaku od sedam kategorija: od onih bez ikakvog prihoda do onih s godišnjim prihodom od petsto hiljada leja.

Bilo bi teško prepisati ceo tekst, koji je, kad se govori o antisemitizmu, možda najpodlija i najne očekivanija stvar koju sam do sada pročitao.

Jevrejin koji zaradi deset hiljada leja mesečno, dužan je da preda četiri majice, deset pari gaća, četiri para čarapa, četiri maramice, dva peškira, četiri flanela, tri odela, dva para čizama, dva šešira, dva kaputa, dva ćebeta, dva prekrivača za jastučnice, dva čaršava.

17. decembar

Počće novi popis svih stanovnika »jevrejske krvi«. »Predite u katolicizam! Papa je jedini koji vas još može spasiti!« Nekoliko dana sam slušao isti refren. Negde na ostrvu sa suncem i senkom, usred mira, bezbednosti i sreće, bilo bi na kraju svejedno da li sam Jevrejin ili ne.

Ovde i sada ne mogu biti išta drugo. Niti to želim.

1942.

3. januar

Nimor Konstantinesku (koga sam sinoć video kod Leni) predložio je da napišem komad. Spreman je da stavi svoje ime na to, i da se založi da se delo izvodi u pozorištu. Meni bi platili autorska prava i istina bi se saznala posle rata.

Ovo je dirljiv gest. Pitam se da li bih sam bio spreman za to u takvoj situaciji. Hoću da iskoristim šansu koju mi je ponudio. To je način da zaradim nekoliko desetina hiljada leja, možda čak i više.

Čitavog dana sam mislio samo na to. Prvo moram da napišem dramu. Brzo! Hoću li moći da izdržim izazov?

12. april

Ništa novo na frontovima. Leni mi spretno priča o preljubama koje je imala pre tri, četiri godine – aferama zbog kojih bih osetio želju da je ubijem da sam tada znao, a prema kojima sam sada hladan.

16. septembar

Jevrejske porodice su pokupljene i odvezene sinoć, iz različitih delova grada. Ne znam ni koliko njih, ni zašto. Od sada niko ne može biti siguran da će kada kod kuće pođe na spavanje, osvanuti na istom mestu.

5. novembar

Ministarstvo propagande je naredilo povlačenje knjiga jevrejskih autora iz biblioteka i knjižara. Danas sam kod Hačet video dva, velikim slovima štampana natpisa: »Jevrejski pisci«. I tamo sam, takođe, bio predstavljen kao problematičan ili kriminalac, sa imenima roditelja, datumom rođenja i spiskom mojih knjiga. Samo moj izvrstan izgled nije opisan. Prvo sam se nasmejao (naročito jer su svi spisi bili puni grešaka), ali sam onda pomislio da ovakva reklama u svakom slučaju nije dobra. Plašim se da će privući pažnju. Već dve godine nisam išao u pozorište ili restorane; izbegavam da šetam po centru grada – a sada je moje ime u svim knjižarama.

1943.

4. januar

Počevši od danas, Jevreji će dobiti ne pedeset, već sto grama manje hleba od hrišćana.

Rebranu (direktor Nacionalnog teatra) priprema Šajloka u Nacionalnom teatru. Kamil Petresku, koji mi je ispričao taj razgovor večeras, pitao ga je zar nije problem da

se odeljak, u kome se Šajlok pobunjuje protiv antisemitske mržnje (Zar mi, takođe, nis-
mo ljudi? Zar ne krvarimo kad nas ubodete?) izvede u današnjim uslovima.

»Ne, neće biti«, Rebranu je odgovorio, »zato što ćemo mu dati antisemitsko tu-
mačenje.«

12. januar

Noć između četvrtka i petka je bila prilično grozničava, kakva obično prati moju
prvu zamisao knjige ili komada. Plan je bio jednostavan: napraviti scenario koji naginje
ka farsu, izbaciti elemente poezije, delikatnost, finoću, itd.

Pitao bih Nikusora za pedeset hiljada i odmah bih se bacio na posao, tako da
probe mogu već sad da počnu.

11. oktobar

Jom Kipur je pao u subotu. Postio sam i uveče otišao u sinagogu da čujem zvuk
šofara. Pokušao sam da zapevam Avinu Malkenu čitajući preko nečijeg ramena.

Zašto? Da li verujem? Da li želim da verujem?

Ne, čak ni to. Kao da usred svih besmislenih događanja postoji potreba za mirom
i toplinom.

22. oktobar

(Matematičar) Onicesku (tako mi Deveči kaže) namerio je da se ubije ako Ne-
mačka izgubi rat. Ne može da se odrekne da živi u Evropi okupiran potomcima australij-
skih osuđenika i američkih emigranata koji su došli da unište zapadnu kulturu. Ne može
da prihvati razaranje kulture.

Pitao sam Devečija (novinara) da mu kaže, u moje ime (rado bih mu sâm rekao,
da sam ga upoznao), da ako je ovde kultura u pitanju, propustio je pravi trenutak da
izvrši samoubistvo.

8. decembar

Ozbiljno pismo od Poldija koji je vrlo bolestan i treba da ima dve operacije. Bio je
u koncentracionom logoru tri meseca 1941. godine i izašao uništenog zdravlja.

»Bio sam gladan, užasno gladan«, kaže mi.

Nisam znao ništa o tome. Još uvek ništa ne znam.

14. decembar

Danas je manuskript poslat u pozorište. Četvrt sata kasnije, Soare (pozorišni pro-
ducent, već upoznat s radnjom) predstavio je komad u ime učitelja koji želi da ostane
anoniman.

Svi su bili zainteresovani i srećni povodom toga. Prva proba će se održati sutra.
Ako ovaj rizik donese pare, ostalo je nevažno.

1944.

8. april

Četiri dana posle bombardovanja i grad je još uvek u ludilu. Svi beže, ili žele da
pobegnu. Od železničke stanice do Bulevara Basarab, ni jedna jedina kuća nije ostala
netaknuta. Na jednom ćošku, tri žene, čupajući kosu i cepajući odeću, oplakuju
ugljenisani leš koji je upravo iskopan iz ruševine. Lenina kuća je potpuno propala. Ubi-
jena je Meri, mlađa manikirka koja je dolazila svakog petka ujutru. Bila je tako mlada,
tako slatka, tako poštena.

Kada, između hiljade bezimernih mrtvacu dodate do lica koje poznajete, osmeha
koji ste ranije videli, smrt postaje strahovito realna.

29. avgust

Kako da počnem? Gde da počnem?

Rusi su u Bukureštu.

Bombe su uništile našu kuću u Strada Antim.

Sve je bilo veoma neobično – i onda zastrašujuće. Ljudi su vikali od uzbuđenja po celom gradu. Antonesku je zbačen, i u roku od pet minuta formirana je nova vlada i prihvaćeno primirje.

Nismo imali vremena da popijemo šampanjac u čast Pariza (ponovo u francuskim rukama) kada nas je sustigla prava lavina događaja. Sirene su počele da se oglašavaju ujutru: Nemci su izvršili vazdušni napad na grad, i to nas je držalo u skloništima šezdeset četiri časa. U poslednjem satu, ka suboti uveče, pogođena je naša kuća. Mada, živi smo. Kako smo bili uplašeni u četvrtak, petak i subotu, kada su Nemci mogli da se vrate u Bukurešt – da su imali još samo sat vremena! Samo jedan sat bio bi im potreban da nas potpuno unište. Sve nas. Niko ne bi pobegao.

Iznad svega, postoji jedna umirujuća činjenica: s Nemcima je završeno.

31. decembar

Vratio sam se s planine pre pola sata. Čista bela svetlost davala je dubinu zimskom predelu. Mora da sam dosta ostario. Nisam pronašao uobičajeno blagostanje u planinama. Bio sam melanholičan, gotovo potišten. Gde god da odem, uvek me prati osećaj neizlečive usamljenosti.

Poslednji dan u godini. Sramota me je što sam tužan. Pored svega, ova godina mi je vratila slobodu. Izvan sve gorčine i patnje, van svih razočaranja, ostaje ova osnovna činjenica. Mislim na Poldija i žao mi je što je tako daleko. Jedva čekam da ga ponovo vidim. Sve ostalo se stapa u nade i kajanja.

Mihaja Sebastijana je u Bukureštu, 29. maja 1945. udario kamion, usmrtivši ga.

(S engleskog prevela Milica Šešić)

* Tekst je preveden iz časopisa *The New Yorker*